

De Samenhang tussen Temperament bij Kleuters en Warmte en Conflict in de Broer/Zus-Relatie

Bachelorthesis Orthopedagogiek

Universiteit Utrecht

Cursuscode: 200600042

Nienke Beerens (4146301)

Corine van Elst (3826651)

Henrike Ophoff (3935337)

Laurence Vogelaar (3847926)

Groep 7B

Docent: Dr. K. L. Buist

12 juni 2014

Abstract

Aim This study examined the effect of temperament (extraversion and negative affect) on sibling relationship quality (warmth and conflict) of 4- to 6-year old children.

Method In this cross-sectional study 849 mothers participated by filling out an online questionnaire. They had at least two children, with one child between the ages of 4 and 6. Quality of the sibling relationship was measured by the Parent Report of Early SIBling relationship quality. For temperament the Children's Behavior Questionnaire - Very Short Form was used.

Results Results showed a significant positive effect between temperament (for extraversion and negative affect) and conflict, while no significant effect was found on sibling warmth. **Conclusion** Higher degrees of extraversion and negative affect were related to more conflict within the sibling relationship. No connection was found between extraversion and negative affect and warmth, presumably because people have a tendency to report negative aspects more easily. This study advances the knowledge of sibling relationships within preschoolers. Early intervention within the sibling relationship can prevent the development of potential problems over time. Implications and future directions are discussed.

Keywords: sibling relationship, temperament, warmth, conflict, preschooler

Inleiding

De broer/zus-relatie is meestal de langstdurende levensrelatie (White, 2001). De kwaliteit hiervan speelt dan ook een belangrijke rol in het welzijn van kinderen (Brody, 1998). De relatie is onder andere van invloed op hun sociale ontwikkeling (Brody, 1998; Buist, 2010; Cole & Kerns, 2001; Dunn, Slomkowski & Beardsall, 1997; Kramer, 2010). De kwaliteit van de broer/zus-relatie kan in de volgende categorieën worden onderverdeeld: warmte/nabijheid, conflict, rivaliteit en status/macht (Volling & Blandon, 2003). In dit onderzoek zal gekeken worden naar temperament bij kleuters in samenhang met warmte en conflict in de broer/zus-relatie. Warmte in een relatie uit zich in de mate waarin broers en zussen affectie, emotionele steun, intimiteit en zorgzaamheid aan elkaar tonen (Volling & Blandon, 2003; Waite, Shanahan, Calkins, Keane & O'Brien, 2011). Conflict is onderlinge strijd die ontstaat wanneer gedrag van het ene kind bij het andere kind protest, weerstand of wraak oproept (Rubin, Burgess, Dwyer & Hastings, 2003). Het omvat negatieve aspecten als vechten, vijandigheid en negativiteit (Fox, Barrett & Shortt, 2002; Sanders, 2004).

Gezien de impact van de broer/zus-relatie op de sociale ontwikkeling is het belangrijk om te kijken naar factoren die de kwaliteit van de broer/zus-relatie bij kleuters mogelijk beïnvloeden. Een van de factoren is temperament. Temperament verwijst naar de manier waarop iemand zich gedraagt ten opzichte van anderen en de omgeving (Rothbart, 2007). Aspecten van temperament zijn Extraversie/Surgency, Negatief Affect en Effortful Control (Grist & McCord, 2010). In dit onderzoek worden extraversie en negatief affect betrokken, aangezien deze temperamentfactoren het sterkst lijken samen te hangen met sociaal functioneren.

Personen die extravert zijn, bevinden zich graag in grotere groepen mensen. Ze zijn assertief, actief, spraakzaam en optimistisch (Ehrler, Evans & McGhee, 1999). Een ander onderdeel van temperament is negatief affect. Dit wordt gekenmerkt door negatieve emoties en stemmingen zoals verdriet, angst, boosheid en frustratie (Putnam & Rothbart, 2006). Kinderen die hoog scoren op negatief affect voelen zich vaak oncomfortabel en zijn vaak moeilijk troostbaar.

Er is nog weinig onderzoek gedaan naar de samenhang tussen temperament en kwaliteit van de broer/zus-relatie bij kleuters. Om deze reden luidt de vraagstelling voor dit onderzoek als volgt: *'Wat is de samenhang tussen temperament bij kleuters en warmte en conflict in de broer/zus-relatie?'* Aan de hand van vier onderzoeksvragen zal deze vraag beantwoord worden.

Extraversie en warmte in de broer/zus-relatie¹

De laatste jaren is er groeiende belangstelling voor het onderzoeken van de kwaliteit van broer/zus-relaties (Lanthier, 2007; Pike, Coldwell & Dunn, 2005; Whiteman &

¹ Henrike Ophoff

TEMPERAMENT EN WARMTE EN CONFLICT IN DE BROER/ZUS-RELATIE

Christiansen, 2008). Een reden daarvoor is dat een goede kwaliteit van de relatie tussen broers en zussen een positieve invloed heeft op de sociale ontwikkeling van kinderen (Buist, 2010; Cole & Kerns, 2001; Kramer, 2010; Feinberg, Solmeyer & McHale, 2012; Yeh & Lempers, 2004). Verschillende factoren hangen samen met de kwaliteit van de broer/zus-relatie (Dunn, 2007; Stoneman & Brody, 1993). Zo toont longitudinaal onderzoek van Brody, Stoneman en McCoy (1994a) aan dat temperament een invloedrijke factor is op warmte in de broer/zus-relatie en recent onderzoek bevestigt deze samenhang (Gamble & Yu, 2014; Lanthier, 2007; Rivers & Stoneman, 2008; Rothbart, Ahadi, Hershey & Fisher, 2001). In zijn onderzoek stelt Brody (1998) dat een actief temperament negatief samenhangt met warmte in de broer/zus-relatie. Met actief temperament wordt in zijn studie hetzelfde bedoeld als extraversie, namelijk volharding, veel fysieke activiteit en een sterke emotie-expressie (Brody, 1998). Hieruit voortvloeiend kan het zo zijn dat meer extraversie samenhangt met minder warmte in de broer/zus-relatie.

De aanleiding voor het uitvoeren van dit onderzoek is dat de meeste bestaande onderzoeken naar de kwaliteit van broer/zus-relaties zich richten op oudere leeftijdsgroepen dan jonge schoolgaande kinderen. Wat ontbreekt, is recente informatie over de samenhang tussen verschillende factoren en met name de factoren extraversie en warmte in de broer/zus-relatie bij kleuters. Dit onderzoek richt zich daarom op de onderzoeksvraag: *'Wat is de samenhang tussen extraversie en warmte in de broer/zus-relatie bij kleuters?'*. Gebaseerd op de gevonden literatuur luidt de hypothese: Een hogere mate van extraversie bij kleuters hangt samen met minder warmte in de broer/zus-relatie.

Extraversie en conflict in de broer/zus-relatie²

Er zijn meerdere onderzoeken gedaan naar de kwaliteit van broer/zus-relaties en de factoren die hierop van invloed zijn (Brody, 1998; Dunn, 2007; Feinberg et al., 2012; Gamble & Yu, 2014). Onder andere beïnvloedt temperament de broer/zus-relatie (Brody, 1998; Pike, Kretschmer & Dunn, 2009). Onderdeel van temperament is de persoonlijkheidsfactor extraversie. Uit onderzoek blijkt dat extraverte personen veelal actief van aard zijn (Ehrler et al., 1999). Resultaten van meerdere onderzoeken laten zien dat deze eigenschap bijdraagt aan meer conflicten met broers en/of zussen (Brody, 1998; Lemery & Goldsmith, 2001; Mash & Johnston, 1983; Saudino, Wertz, Gagne & Chawla, 2004). Daarnaast beleven en uiten extraverte personen emoties doorgaans op een intense manier (Stoneman, Brody, Churchill & Winn, 1999). Deze sterke emotiebeleving heeft onder andere betrekking op boosheid en frustratie. Doordat dit door extraverte personen vaak ook op een krachtige manier wordt geuit, leidt dit sneller tot conflicten met bijvoorbeeld broers en/of zussen (Stoneman et al., 1999).

² Corine van Elst

TEMPERAMENT EN WARMTE EN CONFLICT IN DE BROER/ZUS-RELATIE

Naast deze bevindingen zijn er echter ook enkele onderzoeken die laten zien dat extraversie juist bijdraagt aan een relatie met zo min mogelijk conflicten. Extraverte personen blijken op een hoger niveau sociaal competent te zijn en zijn veelal gemotiveerd om te investeren in positieve sociale interacties (Kavcic, Podlesek & Zupancic, 2012; Menesini, Camodeca & Nocentini, 2010; Shiner, 2000). Extraverte personen willen het liefst zoveel mogelijk plezier halen uit sociale interacties met anderen en streven dus naar zo min mogelijk conflicten tussen broers en zussen (Evans & Rothbart, 2007).

Kortom, er is in empirisch onderzoek sprake van tegenstrijdige resultaten die een positief dan wel een negatief verband laten zien tussen extraversie en conflict in de broer/zus-relatie. Aan de ene kant is extraversie een risico voor meer conflicten, aan de andere kant kan het juist een beschermende factor zijn. Echter, de meerderheid van de onderzoeken toont aan dat extraversie een risicofactor is voor meer conflict. Omdat veel onderzoek gedateerd is en er nog weinig bekend is over kleuters met betrekking tot dit onderwerp, luidt de onderzoeksvraag: *'Wat is de samenhang tussen extraversie en conflict in de broer/zus-relatie?'*. Verwacht wordt dat hoe hoger iemand scoort op extraversie, hoe meer kans er is op conflicten in de broer/zus-relatie.

Negatief affect en warmte in de broer/zus-relatie³

Een warme broer/zus-relatie kan bijdragen aan de ontwikkeling van positieve eigenschappen van een persoon. Broers en zussen die spelend meer tijd met elkaar doorbrengen, ontwikkelen vaardigheden, zoals kunnen delen en samenwerken. Ook hebben ze een groter empathisch vermogen (Pike et al., 2005). Naast warmte blijkt eveneens dat het temperament van het kind samenhangt met een positieve broer/zus-relatie (Brajša-Žganec & Hanzec, 2014; Derauf et al., 2011).

Er zijn echter vrijwel geen onderzoeken bekend over de relatie tussen het temperamentkenmerk negatief affect en warmte in de broer/zus-relatie. Wel is bekend dat een veilige hechting aan de broer of zus in de kindertijd bijdraagt aan het ontwikkelen van positieve cognitief-affectieve schema's en aan de attributie van warmte en vertrouwen in de interactie met de broer/zus (DeKlyen & Greenberg, 2008). Uit meerdere studies is namelijk gebleken dat een warme broer/zus-relatie samenhangt met het uiten van positiviteit naar de familieleden toe onderling (Gamble & Yu, 2014; Howe, Aquan-Assee, Lehoux & Rinaldi, 2001). Adolescenten met een warme broer/zus-relatie ondervinden bijvoorbeeld meer positieve interacties en ontwikkelen hierdoor een positiever zelfbeeld (Sherman, Lansford & Volling, 2006). Daarnaast kan een warme broer/zus-relatie zorgen voor een gezonde manier van emotieregulatie. Daar tegenover staat dat een lagere mate van warmte samenhangt met problemen in de sociale interactie (Buist, Deković & Prinzie, 2013).

³ Nienke Beerens

TEMPERAMENT EN WARMTE EN CONFLICT IN DE BROER/ZUS-RELATIE

Verondersteld kan worden dat het hebben van een hogere mate van negatief affect leidt tot minder warmte in de broer/zus-relatie. Kinderen met een hoog negatief affect hebben namelijk vaak negatieve stemmingen en kunnen snel onder andere verdriet en frustratie uiten (Putnam & Rothbart, 2006). Dit zou invloed kunnen hebben op de warmte in de broer/zus-relatie. Mogelijk is negatief affect een tegenovergesteld concept van de eerder besproken positieve cognitief-affectieve schema's, waar het gaat om het kunnen denken over en uiten van gevoelens (DeKlyen et al., 2008). Dit zou in het verlengde kunnen liggen van de emotieregulatie waar Buist en anderen (2013) onderzoek naar hebben gedaan.

Het onderwerp negatief affect in combinatie met warmte in de broer/zus-relatie blijft onderbelicht in de literatuur. Het is daarom van belang dat hier verder onderzoek naar gedaan wordt. Gebaseerd op de aanname dat kinderen met een hoog negatief affect vaker negatieve stemmingen hebben (Putnam & Rothbart, 2006), verwachten wij dat dit tot uiting komt in de ervaren warmte in de broer/zus-relatie. De hypothese luidt daarom dat een hogere mate van negatief affect leidt tot minder warmte in de broer/zus-relatie. De onderzoeksvraag luidt als volgt: *'Wat is de samenhang tussen negatief affect bij kleuters en warmte in de broer/zus-relatie?'*.

Negatief affect en conflict in de broer/zus-relatie⁴

Veel onderzoeken laten positieve effecten van conflicten binnen broer/zus-relaties zien, onder andere op de ontwikkeling van sociale en emotionele vaardigheden (Brody, Stoneman & McCoy, 1994b; Brody, 1998; Howe & Recchia, 2014; Whiteman, McHale & Crouter, 2007). Toch kunnen deze conflicten ook negatieve effecten hebben. Uit onderzoek van Brody (2004) en Buist en anderen (2013) blijken conflicten binnen de broer/zus-relatie zelfs meer effect op het probleemgedrag van het kind te hebben dan bijvoorbeeld warmte. Er is echter gebrek aan onderzoek naar de relatie tussen negatief affect bij kleuters en conflict in de broer/zus-relatie. Wel zijn er meerdere onderzoeken gedaan naar de relatie tussen negatieve emoties en conflict.

Forgas (1994) liet bijvoorbeeld zien dat respondenten die in een verdrietige stemming zijn, aan conflicten eerder interne, stabiele, globale oorzaken toewijzen. Dit leidt mogelijk tot een versterking van negatieve emoties en een voortduring van conflicten. Wanneer deze negatieve emoties beperkt worden, heeft dit een positief effect op de kwaliteit van de broer/zus-relatie (Kennedy & Kramer, 2008; Kramer, 2014). Negatieve emoties van het kind hangen daarnaast samen met een moeilijk temperament van broers of zussen, zo blijkt uit onderzoek van Brody en anderen (1994b). Het zou kunnen zijn dat dit voor het temperamentkenmerk negatief affect hetzelfde geldt, omdat negatieve emoties hiervan deel uit maken. Kinderen die een sterk negatief affect hebben, reageren namelijk

⁴ Laurence Vogelaar

TEMPERAMENT EN WARMTE EN CONFLICT IN DE BROER/ZUS-RELATIE

vaker negatief (verdrietig of boos) in situaties en interacties. Ook in broer/zus-interacties zullen zij zo reageren, wat mogelijk leidt tot meer conflict.

Een directe relatie tussen negatief affect en conflict wordt niet gevonden, maar wel blijkt negatief affect een belangrijke rol te spelen in de mate van conflict in de broer/zus-relatie als moderator (Putnam & Rothbart, 2006). Zo blijkt negatief affect een modererende functie te hebben tussen negatieve emoties en conflicten in de broer/zus-relatie. Bij kleuters die hoog op negatief affect scoren, hangen een negatieve broer/zus-relatie en broer/zus-conflicten samen met meer internaliserende problematiek (Morgan, Shaw & Olino, 2012). Wanneer er voortdurende conflicten zijn, kan dit leiden tot toenemende depressieve symptomen (Branje, Van Lieshout, Van Aken & Haselager, 2004; Brody, 1998; Stocker, Burwell & Briggs, 2002).

Kortom, het lijkt zo te zijn dat enerzijds negatieve emoties en negatief affect en anderzijds conflicten in een broer/zus-relatie samenhangen. Er zijn dus weinig onderzoeken die specifiek het temperamentkenmerk negatief affect onderzoeken in directe samenhang met conflicten in de broer/zus-relatie, met name bij kleuters. Om bij te dragen aan wetenschappelijk onderzoek op dit gebied luidt de vraag voor dit deelonderwerp als volgt: '*Wat is de samenhang van negatief affect en conflicten in de broer/zus-relatie bij kleuters?*'. De verwachting is dat kleuters met een hoog negatief affect meer conflicten zullen hebben in de broer/zus-relatie dan kleuters met een laag negatief affect.

Methode

Steekproef, procedure en design

Voor dit onderzoek is data verzameld bij 849 moeders uit Nederland (M leeftijd = 35.79, SD = 4.49). Zij hadden minimaal twee kinderen, waarvan één kleuter in de leeftijd van vier tot zes jaar. De moeders rapporteerden over 412 jongens en 437 meisjes (M leeftijd = 4.73, SD = .73). Van deze kinderen worden 402 kinderen vergeleken met een oudere broer of zus en 447 kinderen met een jongere broer of zus.

De participanten zijn middels een selecte steekproef verworven. Participanten zijn voornamelijk benaderd binnen de eigen familie-, kennis- en vriendenkringen van de onderzoekers. Ook zijn er verschillende locaties voor Buitenschoolse Opvang en enkele scholen benaderd door brieven uit te delen in de kleuterklas. Het onderzoek is uitgevoerd in een cross-sectioneel design.

Middels het afnemen van een online vragenlijst zijn de data verzameld. Toestemming is verkregen door ouders te benaderen door middel van een brief, waarna zij zelf konden beslissen of ze mee wilden werken aan het onderzoek.

Meetinstrumenten

Kwaliteit broer/zus-relatie. Om de kwaliteit van de broer/zus-relatie bij kleuters te meten, is gebruik gemaakt van de Parent Report of Early SIBling relationship quality

TEMPERAMENT EN WARMTE EN CONFLICT IN DE BROER/ZUS-RELATIE

(PRE-SIB; Buist, 2013) die gebaseerd is op de Sibling Relationship Questionnaire (SRQ; Buhrmester & Furman, 1990) en de Sibling Inventory of Behavior (SIB; Volling & Blandon, 2003). De PRE-SIB bestaat uit 34 items en omvat vijf schalen, namelijk warmte, macht, conflict, differentiële affectie en differentiële controle. Voor dit onderzoek worden alleen de items gebruikt die de mate van warmte (12 items) en conflict (9 items) meten. De antwoordcategorieën vormen een 6-punts Likert-schaal van 1 = 'nooit/niet' tot en met 6 = 'extreem vaak/extreem veel'. Een voorbeeld van de schaal Warmte is "Mijn kind doet aardige dingen voor deze broer/zus". Een voorbeelditem van Conflict uit deze vragenlijst is: "Mijn kind vecht met deze broer/zus, bijv. slaan of schoppen". Over de 12 items van de schaal Warmte en de 9 items van de schaal Conflict is per schaal een somscore berekend. Cronbach's Alfa was bij de moeders .91 voor Warmte en .86 voor Conflict.

Temperament. Temperament is gemeten aan de hand van een aantal items uit de Children's Behavior Questionnaire - Very Short Form (CBQ-VSF; Putnam & Rothbart, 2006; Rothbart et al., 2001). Deze test bestaat in totaal uit 24 items en meet drie schalen, namelijk Extraversie (8 items), Negatief Affect (8 items) en Impulsiviteit (8 items). De schalen Extraversie en Negatief Affect zullen worden meegenomen in het onderzoek, aangezien deze aansluiten bij de onderzoeksvraag. Ouders gaven in de CBQ-VSF op een 6-punts Likert-schaal aan in hoeverre een uitspraak van toepassing was op hun kind, gezien over de afgelopen zes maanden (1 = *helemaal niet van toepassing* en 6 = *volledig van toepassing*). Eveneens is er een mogelijkheid voor de ouders om te kiezen voor 7 = *'Nooit in die situatie gezien'*. Een item dat kan worden gevraagd aan de ouders betreffende de extraversie van het kind is: "Gaat graag hard en hoog op de schommel". Een ander item dat kan worden gevraagd aan de ouders dat het negatieve affect meet, is: "Is erg van streek door een sneetje of blauwe plek". Enkele van de items in de CBQ-VSF zijn gespiegeld, deze zijn daarom omgescoord (Putnam & Rothbart, 2006; Rothbart et al., 2001). Door middel van Cronbach's Alfa werd de betrouwbaarheid berekend. De schaal Negatief Affect had voor moeders een Cronbach's Alfa van .75 en de schaal Extraversie had een Cronbach's Alfa van .71.

Resultaten

Om de samenhang tussen temperament (Extraversie en Negatief Affect) en de kwaliteit van de broer/zus-relatie (Warmte en Conflict) te bepalen, is allereerst een bivariate Pearson-correlatiecoëfficiënt (r) berekend (zie Tabel 1). Uit de correlaties blijkt dat extraversie en negatief affect niet significant samenhangen met warmte, maar wel significant positief met conflict in de broer/zus-relatie.

Om de verschillende onderzoeksvragen te beantwoorden, zijn daarnaast twee multipale regressieanalyses uitgevoerd. Er is één analyse uitgevoerd voor warmte in de broer/zus-relatie, met extraversie en negatief affect als voorspellers en één analyse voor conflict in de broer/zus-relatie, met eveneens extraversie en negatief affect als

TEMPERAMENT EN WARMTE EN CONFLICT IN DE BROER/ZUS-RELATIE

voorspellers. De resultaten staan vermeld in Tabel 2. De variantie in warmte in de broer/zus-relatie wordt vrijwel niet verklaard door temperament (Extraversie en Negatief Affect). Dertien procent van de variantie in conflict in de broer/zus-relatie wordt daarentegen verklaard door temperament (Extraversie en Negatief Affect).

Tabel 1

Correlaties tussen Temperament (Negatief Affect en Extraversie) en de Kwaliteit van de Broer/Zus-Relatie (Warmte en Conflict)

	Extraversie	Negatief Affect	Warmte	Conflict
Temperament				
Extraversie	1.00			
Negatief Affect	.09*	1.00		
Broer/Zus-Relatie				
Warmte	.02	-.02	1.00	
Conflict	.12**	.35**	-.09*	1.00
M	34.28	28.73	51.73	24.18
SD	7.52	7.79	7.27	5.84

Noot: Extraversie: $n=809$, Negatief Affect: $n=799$, Warmte: $n=849$, Conflict: $n=849$
* $p < .05$. ** $p < .001$.

Tabel 2

Regressieanalyse op het Effect van Temperament (Extraversie en Negatief Affect) op de Kwaliteit van de Broer/Zus-Relatie (Warmte en Conflict)

	Warmte				Conflict			
	B	SE B	β	R^2	B	SE B	β	R^2
Temperament				.00				.13
Extraversie	.03	.03	.03		.07	.03	.09*	
Negatief Affect	-.03	.03	-.03		.25	.03	.34**	

Noot: $n=770$, $F_{warmte}(2,767) = .70$; $F_{conflict}(2,767) = 55.55^{**}$.
* $p < .05$, ** $p < .001$.

Extraversie en warmte⁵

De analyse om de eerste onderzoeksvraag 'Wat is de samenhang tussen extraversie en warmte in de broer/zus-relatie?' te beantwoorden, geeft een niet-significante Pearson-correlatie weer tussen extraversie en warmte in de broer/zus-relatie, $r(807) = .02$, $p = .58$ (zie Tabel 1).

⁵ Deelvraag van Henrike Ophoff

TEMPERAMENT EN WARMTE EN CONFLICT IN DE BROER/ZUS-RELATIE

Uit de multiële regressieanalyse (Tabel 2) blijkt tegen verwachting dat extraversie geen significante invloed heeft op warmte in de broer/zus-relatie ($\beta = .03$).

Extraversie en conflict⁶

De Pearson correlatiecoëfficiënt die is berekend voor de tweede onderzoeksvraag '*Wat is de samenhang tussen extraversie en conflict in de broer/zus-relatie?*' toont een significant positieve correlatie aan tussen extraversie en conflict in de broer/zus-relatie, $r(807) = .12, p < .001$ (zie Tabel 1).

Ook uit de multiële regressieanalyse (Tabel 2) blijkt naar verwachting dat extraversie een significant positieve invloed heeft op conflict in de broer/zus-relatie ($\beta = .09$). Deze uitkomsten geven aan dat meer extraversie samenhangt met meer conflict in de broer/zus-relatie.

Negatief affect en warmte⁷

Bij de derde onderzoeksvraag '*Wat is de samenhang tussen negatief affect en warmte in de broer/zus-relatie?*' laat de Pearson correlatiecoëfficiënt een niet-significante correlatie zien tussen negatief affect en warmte in de broer/zus-relatie, $r(797) = -.02, p = .51$ (zie Tabel 1).

Uit de multiële regressieanalyse (Tabel 2) blijkt tegen verwachting dat negatief affect geen significante invloed heeft op warmte in de broer/zus-relatie ($\beta = -.03$).

Negatief affect en conflict⁸

Voor de vierde onderzoeksvraag '*Wat is de samenhang tussen negatief affect en conflict in de broer/zus-relatie?*' geldt dat de Pearson correlatiecoëfficiënt een significant positieve correlatie weergeeft tussen negatief affect en conflict in de broer/zus-relatie, $r(797) = .35, p < .001$ (zie Tabel 1).

Uit de multiële regressieanalyse (Tabel 2) blijkt naar verwachting dat negatief affect een significant positieve invloed heeft op conflict in de broer/zus-relatie ($\beta = .34$). Dit betekent dat meer negatief affect samenhangt met meer conflict in de broer/zus-relatie.

Discussie

Het doel van dit onderzoek was om te onderzoeken of er samenhang is tussen temperament (extraversie en negatief affect) en de kwaliteit van de broer/zus-relatie (warmte en conflict) bij kleuters. Een hogere mate van extraversie en negatief affect blijkt tot meer conflict in de broer/zus-relatie te leiden. Voor warmte in de broer/zus-relatie bij kleuters zijn extraversie en negatief affect geen significante voorspellers.

Een algemeen patroon in onze bevindingen is dat temperamentfactoren wel samenhangen met conflict, maar niet met warmte binnen de broer/zus-relatie. Conflict wordt wellicht over het algemeen als negatief gezien, omdat het geassocieerd wordt met

⁶ Deelvraag van Corine van Elst

⁷ Deelvraag van Nienke Beerens

⁸ Deelvraag van Laurence Vogelaar

TEMPERAMENT EN WARMTE EN CONFLICT IN DE BROER/ZUS-RELATIE

negatieve emoties, terwijl warmte met positieve emoties gekoppeld wordt. Een mogelijke verklaring voor de gevonden significante effecten bij conflict in tegenstelling tot de niet-significante effecten van temperament op warmte, is dat negatieve effecten vaak versterkt worden weergegeven. Dit komt voort uit het 'Bad is stronger than Good' principe van Baumeister, Bratslavsky en Finkenauer (2001). Hierin staat centraal dat negatieve gebeurtenissen meer resistent en overheersend zijn dan positieve gebeurtenissen. Daardoor zou het zo kunnen zijn dat negatieve gebeurtenissen als conflict meer overheersend zijn in rapportage dan positieve gebeurtenissen. Dat er sterkere verbanden zijn gevonden voor temperament op conflict kan het gevolg hiervan zijn.

Een andere mogelijke verklaring voor het vinden van geen significante invloed bij warmte maar wel bij conflict, zou kunnen liggen in het feit dat het hebben van een conflict veelal een momentopname betreft. Warmte daarentegen is een concept waarvan de kwaliteit zich ontwikkelt over de jaren en niet direct zichtbaar en meetbaar is. Warmte past bij een relatie waarin broers en zussen affectie, emotionele steun, intimiteit en zorgzaamheid aan elkaar tonen (Volling & Blandon, 2003; Waite et al., 2011). Deze aspecten ontstaan over een langere periode, wat gevolgen heeft voor het meetbaar maken van het concept warmte.

Extraversie

Gebaseerd op de gevonden literatuur werd verwacht dat extraversie bij kleuters samen zou hangen met minder warmte en meer conflict in de broer/zus-relatie. Uit onze resultaten blijkt echter dat extraversie geen significante invloed heeft op warmte, maar wel op conflict in de broer/zus-relatie. Dit komt voor warmte niet overeen met reeds gevonden literatuur, waarin wordt gesproken over een gevonden negatieve samenhang van extraversie op warmte in de broer/zus-relatie (Brody, 1998). Een mogelijke verklaring hiervoor is dat extraversie in de literatuur met name getypeerd wordt als een actief temperament. Brody (1998) definieert een actief temperament met een hoge mate van volharding, veel fysieke activiteit en een sterke emotie-expressie. In dit onderzoek wordt extraversie in het gebruikte meetinstrument gezien als een kind dat zich graag in grotere groepen mensen begeeft en assertief, actief, spraakzaam en optimistisch is (Ehrler et al., 1999). Mogelijk liggen deze definities te ver uit elkaar om er conclusies aan te verbinden.

Voor conflict blijkt dat er wel een samenhang is met extraversie. Na analysering van de data is gevonden dat een hogere mate van extraversie samenhangt met meer conflict in de broer/zus-relatie. Dit sluit eveneens aan bij de gevonden resultaten in eerdere literatuur (Brody, 1998; Mash & Johnston, 1983; Saudino et al., 2004). Een mogelijke verklaring voor dit gevonden resultaat is dat extraverte personen over het algemeen meer uitgesproken emoties kennen (Stoneman et al., 1999). Door deze eigenschap is het

TEMPERAMENT EN WARMTE EN CONFLICT IN DE BROER/ZUS-RELATIE

aannemelijk dat conflicten gemakkelijker ontstaan. Extraverte personen gaan mogelijk sneller confrontaties aan, uiten frustraties eerder en dragen op deze manier eerder bij aan negativiteit en/of conflicten met broers of zussen dan personen die minder extravert zijn.

Negatief affect

Daarnaast werd de samenhang tussen negatief affect en warmte en conflict in de broer/zus-relatie bij kleuters onderzocht. Op basis van literatuurstudie was de verwachting dat een hoge mate van negatief affect leidt tot minder warmte en meer conflict in de broer/zus-relatie bij kleuters. De resultaten lieten zien dat negatief affect geen significante invloed heeft op warmte in de broer/zus-relatie, maar wel op conflict.

Hoewel er weinig literatuur beschikbaar is over negatief affect in combinatie met warmte zijn de gevonden resultaten tegen de verwachting in. De verwachting was dat een hogere mate van negatief affect leidt tot minder warmte in de broer/zus-relatie, aangezien negatief affect inhoudt dat het kind sneller negatieve emoties uit ten opzichte van de broer of zus (Putnam & Rothbart, 2006). Een mogelijke verklaring voor de niet gevonden samenhang is dat warmte, zoals eerder besproken, een concept is dat zich door de jaren heen ontwikkelt en daardoor moeilijk meetbaar is.

De verwachting dat meer negatief affect leidt tot meer conflict wordt bevestigd in dit onderzoek. Dit komt overeen met onderzoeken van Kennedy en Kramer (2008) en Kramer (2014) waaruit blijkt dat het beperken van negatieve emoties kan zorgen voor minder conflicten in de broer/zus-relatie en daardoor een betere kwaliteit hiervan. Een verklaring voor het gevonden effect is dat negatieve emoties ontstaan doordat de kleuter een hoge mate van negatief affect heeft, wat vervolgens leidt tot conflicten in de broer/zus-relatie (Morgan et al., 2012). Voor vervolgonderzoek zou gekeken kunnen worden of het bij de resultaten van dit onderzoek een direct verband betreft of dat er sprake is van een modererende factor. Daarnaast zou het kunnen dat er eerder een significant verband gevonden wordt tussen negatief affect en conflict, aangezien deze sterke gedragsovereenkomsten vertonen. Aspecten van beide concepten zijn bijvoorbeeld boosheid en frustratie.

Concluderend kan worden gesteld dat het temperament van de kleuter (extraversie en negatief affect) wel samenhangt met meer conflicten in de broer/zus-relatie, maar niet met minder warmte in de broer/zus-relatie.

Beperkingen en implicaties

Bij de interpretatie van het onderzoek is het belangrijk om rekening te houden met een aantal factoren.

Een beperking van dit onderzoek kan zijn dat alleen de gerapporteerde data van moeders zijn meegenomen in de analyse. Deze beslissing kan echter leiden tot een minder valide rapportage van de broer/zus-relatie. Wellicht beoordelen vaders het gedrag

TEMPERAMENT EN WARMTE EN CONFLICT IN DE BROER/ZUS-RELATIE

van kinderen anders dan moeders. Het is bijvoorbeeld denkbaar dat zij het stoeigedrag van hun kinderen minder vaak rapporteren als zijnde conflict. In verder onderzoek is het raadzaam om bij ouderparen te kijken of er verschillen zijn tussen vaders en moeders in de manier waarop zij hun kind waarnemen.

Een andere mogelijke tekortkoming is dat bij het werven van respondenten gebruik is gemaakt van zelfrapportages. Een gevolg hiervan zou kunnen zijn dat de moeders sociaal wenselijk antwoorden. Onderzoek laat namelijk zien dat ouders het gedrag van kinderen meer sociaal wenselijk rapporteren om een bepaalde indruk achter te laten bij de onderzoekers (Barbaranelli, Caprara, Rabasca & Pastorelli, 2003; Zupančič, Sočan & Kavčič, 2009). Voor nader onderzoek is het een mogelijkheid om oudere broers of zussen te betrekken in het onderzoek, zodat een completer beeld ontstaat.

Eveneens heeft de werving van respondenten op een vrijwillige basis plaatsgevonden. Het zou kunnen zijn dat de moeders die besluiten mee te doen aan het onderzoek intern meer gemotiveerd en betrokken zijn bij de onderlinge relaties van hun kinderen. Dit in tegenstelling tot moeders die besloten hebben niet mee te doen doordat er bijvoorbeeld problemen in de broer/zus-relatie zijn, waarmee zij niet graag geconfronteerd willen worden. Hoewel dit geen invloed lijkt te hebben op de interne consistentie, kan het wel invloed hebben op representativiteit van de steekproef.

Daarnaast is er in dit onderzoek gebrek aan aandacht voor verschillen in temperament tussen broers en zussen. Deze verschillen kunnen namelijk oorzaak zijn van een hogere kans op conflicten (Lemery & Goldsmith, 2001; Stoneman & Brody, 1993). Onderzoek van Munn en Dunn (1989) bevestigt dat gebrek aan aansluiting van temperamenten een groot risico voor conflict met zich meebrengt. Er blijkt dus sprake te zijn van een interactie tussen het temperament van de broer/zus en de kleuter. Deze wisselwerking wordt echter in dit onderzoek niet in ogenschouw genomen. Vanuit praktisch oogpunt is alleen gevraagd naar temperament van één van de kinderen. Voor vervolgonderzoek is het raadzaam om dit wel mee te nemen, aangezien deze wisselwerking de kwaliteit van de broer/zus-relatie volgens de literatuur sterk beïnvloedt.

Een sterk punt van dit onderzoek is dat er gebruik is gemaakt van respondenten uit heel Nederland met verschillende opleidingsniveaus en uit diverse sociaaleconomische milieus. Dit draagt bij aan de generaliseerbaarheid, doordat de steekproef representatief is voor de gehele populatie Nederlandse ouders met twee of meer kinderen waarvan tenminste één kind in de kleuterleeftijd. De steekproef is daarnaast van grote omvang.

Aangezien er nog niet veel onderzoek gedaan is op dit gebied, is dit onderzoek bovendien zeer vernieuwend. Onderzoek naar broer/zus-relaties bij kleuters blijkt van belang, omdat een goede kwaliteit van deze broer/zus-relatie bijdraagt aan het welzijn van een kind en de sociale ontwikkeling (Brody, 1998; Buist, 2010; Cole & Kerns, 2001; Dunn et al., 1997; Kramer, 2010; White, 2001; Yelland & Daley, 2005). Een verbetering

TEMPERAMENT EN WARMTE EN CONFLICT IN DE BROER/ZUS-RELATIE

van de kwaliteit van de broer/zus-relatie kan leiden tot een afname van internaliserende problematiek, zoals angst en depressieve symptomen (Gass, Jenkins & Dunn, 2007; Kim, McHale, Crouter & Osgood, 2007; Pike et al., 2005; Richmond, Stocker & Rienks, 2005; Stocker et al., 2002). Zoals blijkt uit de resultaten van dit onderzoek heeft vooral conflict invloed op de kwaliteit van de broer/zus-relatie. Zo kan een hoge mate van conflict in de broer/zus-relatie leiden tot gedragsproblemen bij jonge kinderen en adolescenten (Garcia, Shaw, Winslow & Yaggi, 2000; Slomkowski, Rende, Conger, Simons & Conger, 2001). Het is dus belangrijk om te kijken naar factoren die een rol spelen bij de kwaliteit van de broer/zus-relatie. Hierdoor kan meer inzicht worden verkregen in mogelijke oorzaken van veel conflicten of een tekort aan warmte bij de kleuters onderling, zodat hier op kan worden ingespeeld door ouders of gedragsdeskundigen.

Dit onderzoek is tevens wetenschappelijk relevant, omdat er zeer weinig bekend is over de samenhang tussen temperament en warmte en conflict in de broer/zus-relatie. Met name het doen van onderzoek naar dit onderwerp bij kleuters is vernieuwend. Er is bovendien zeer weinig bekend over directe verbanden tussen de voorspellers in dit onderzoek en de kwaliteit van de broer/zus-relatie. Uit dit onderzoek komen dus nieuwe resultaten naar voren waarop in later onderzoek kan worden voortgebouwd.

Conclusie

Vervolgonderzoek kan een belangrijke stap zijn naar meer inzicht in de talloze processen die een rol spelen bij de ontwikkeling van een broer/zus-relatie. Het kan zodoende bijdragen aan een duidelijker, omvattender beeld over de samenhang van warmte en conflict in de broer/zus-relatie en het temperament van de kleuter. Dit onderzoek toont aan dat het temperament van kleuters van belang kan zijn voor de kwaliteit van de broer/zus-relatie. Moeders van kleuters met een hoge mate van extraversie of negatief affect rapporteren meer conflict in de broer/zus-relatie. Het temperament lijkt voor warmte in de broer/zus-relatie geen voorspeller te zijn.

Dit onderzoek heeft nieuwe inzichten voor jonge kinderen opgeleverd, die in vervolgonderzoek nader moeten worden onderzocht. Wanneer duidelijk wordt welke factoren een rol spelen bij kwaliteit van de broer/zus-relatie bij kleuters, kan hierbij vroeg worden ingespeeld op eventuele problemen binnen deze relatie, die anders in de adolescentie en volwassenheid kunnen doorwerken.

Referenties

- Barbaranelli, C., Caprara, G. V., Rabasca, A., & Pastorelli, C. (2003). A questionnaire for measuring the Big Five in late childhood. *Personality and Individual Differences*, *34*, 645–664. doi:10.1016/S0191-8869(02)00051-X
- Baumeister, R., Bratslavsky, E., & Finkenauer, C. (2001). Bad is stronger than good. *Review of General Psychology*, *4*, 323-370. doi:10.1037//1089-2680.5.4.323
- Branje, S. J. T., Van Lieshout, C. F. M., Van Aken, M. A. G., & Haselager, G. J. T. (2004). Perceived support in sibling relationships and adolescent adjustment. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *45*, 1385-1396. doi:10.1111/j.1469-7610.2004.00332.x
- Brajša-Žganec, A., & Hanzec, I. (2014). Social development of preschool children in Croatia: Contributions of child temperament, maternal life satisfaction and rearing practices. *Journal of Child and Family Studies*, *23*, 105-117. doi:10.1007/s10826-012-9696-8
- Brody, G. H. (1998). Sibling relationship quality: Its causes and consequences. *Annual Review of Psychology*, *49*, 1-24. doi:10.1146/annurev.psych.49.1.1
- Brody, G. H. (2004). Siblings' direct and indirect contributions to child development. *Current Directions in Psychological Science*, *13*, 124-126. doi:10.1111/j.0963-7214.2004.00289.x
- Brody, G. H., Stoneman, Z., & McCoy, J. K. (1994a). Contributions of family relationships and child temperaments to longitudinal variations in sibling relationship quality and sibling relationship styles. *Journal of Family Psychology*, *8*, 274-286. doi:10.1037/0893-3200.8.3.274
- Brody, G. H., Stoneman, Z., & McCoy, J. K. (1994b). Forecasting sibling relationships in early adolescence from child temperaments and family processes in middle childhood. *Child Development*, *65*, 771-784. doi:10.1111/j.1467-8624.1994.tb00782.x
- Buhrmester, E., & Furman, W. (1990). Perceptions of sibling relationships during middle childhood and adolescence. *Child Development*, *61*, 1387-1398. doi:10.2307/1130750
- Buist, K. L. (2010). Sibling relationship quality and adolescent delinquency: A latent growth curve approach. *Journal of Family Psychology*, *24*, 400-410. doi:10.1037/a0020351
- Buist, K. L., Deković, M., & Prinzie, P. (2013). Sibling relationship quality and psychopathology of children and adolescents: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, *33*, 97-106. doi:10.1016/j.cpr.2012.10.007
- Cole, A., & Kerns, K. A. (2001). Perceptions of sibling qualities and activities of early adolescents. *Journal of Early Adolescence*, *21*, 204-227.

TEMPERAMENT EN WARMTE EN CONFLICT IN DE BROER/ZUS-RELATIE

doi:10.1177/0272431601021002004

- DeKlyen, M., & Greenberg, M. T. (2008). Attachment and psychopathology in childhood. In: J. Cassidy, P.R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications (2nd ed.)*, pp. 637–665. New York: Guilford Press.
- Derauf, C., LaGasse, L., Smith, L., Newman, E., Shah, R., Arria, A., ... Lester, B. (2011). Infant temperament and high-risk environment relate to behavior problems and language in toddlers. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics, 32*, 125-135. doi:10.1097/DBP.0b013e31820839d7
- Dunn, J., Slomkowski, C., & Beardsall, L. (1997). Young children's social relationships with siblings and friends. *American Journal of Orthopsychiatry, 67*, 102-111. doi:10.1037/h0080215
- Dunn, J. (2007). Siblings and socialization. In J. E. Grusec, & P. D. Hastings, (Eds.), *Handbook of socialization: Theory and research*, pp. 309–327. New York: Guilford Press.
- Ehrler, D. J., Evans, J., & McGhee, R. L. (1999). Extending Big-Five theory into childhood: A preliminary investigation into the relationship between Big-Five personality traits and behavior problems in children. *Psychology in the Schools, 36*, 451-458. doi:10.1002/(SICI)1520-6807(199911)36:6<451::AID-PITS1>3.0.CO;2-E
- Evans, D. E., & Rothbart, M. K. (2007). Developing a model for adult temperament. *Journal of Research in Personality, 41*, 868–888. doi:10.1016/j.jrp.2006.11.002
- Feinberg, M. E., Solmeyer, A. R., & McHale, S. M. (2012). The third rail of family systems: Sibling relationships, mental and behavioral health, and preventive intervention in childhood and adolescence. *Clinical Child and Family Psychology Review, 15*, 43-57. doi:10.1007/s10567-011-0104-5
- Forgas, J. P. (1994). Sad and guilty? Affective influences on the explanation of conflict in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology, 66*, 56–68. doi:10.1037/0022-3514.66.1.56
- Fox, T. L., Barrett, P. M., & Shortt, A. L. (2002). Sibling relationships of anxious children: A preliminary investigation. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 31*, 375-383. doi:10.1207/S15374424JCCP3103_09
- Gamble, W. C., & Yu, J. J. (2014). Young children's sibling relationship interactional types associations with family characteristics, parenting, and child characteristics. *Early Education and Development, 25*, 223-239. doi:10.1080/10409289.2013.788434
- Garcia, M. M., Shaw, D. S., Winslow, E. B., & Yaggi, K. E. (2000). Destructive sibling conflict and the development of conduct problems in young boys. *Developmental Psychology, 36*, 44–53. doi:10.1037//0012-1649.36.1.44
- Gass, K., Jenkins, J., & Dunn, J. (2007). Are sibling relationships protective? A longitudinal study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 48*, 167–175.

TEMPERAMENT EN WARMTE EN CONFLICT IN DE BROER/ZUS-RELATIE

doi:10.1111/j.1469-7610.2006.01699.x

Grist, C. L., & McCord, D. M. (2010). Individual differences in preschool children: temperament or personality? *Infant and Child Development, 19*, 264-274. doi:10.1002/icd.663

Howe, N., Aquan-Assee, J., Lehoux, P. M., & Rinaldi, C. M. (2001). Siblings as confidants: Emotional understanding, relationship warmth, and sibling self-disclosure. *Social Development, 10*, 439-454.

Howe, N., & Recchia, H. (2014). Sibling relationships as a context for learning and development. *Social Development, 25*, 155-159. doi:10.1080/10409289.2014.857562

Kavcic, T., Podlesek, A., & Zupancic, M. (2012). The role of early childhood personality in the developmental course of social adjustment. *International Journal of Behavioral Development, 36*, 215-225. doi:10.1177/0165025412439183

Kennedy, D. E., & Kramer, L. (2008). Improving emotion regulation and sibling relationship quality: The more fun with Sisters and Brothers Program. *Family Relations, 57*, 567-578. doi:10.1111/j.1741-3729.2008.00523.x

Kim, J. Y., McHale, S. M., Crouter, A. C., & Osgood, D. W. (2007). Longitudinal linkages between sibling relationships and adjustment from middle childhood through adolescence. *Developmental Psychology, 43*, 960-973. doi:10.1037/0012-1649.43.4.960

Kramer, L. (2010). The essential ingredients of successful sibling relationships: Emerging framework for advancing theory and practice. *Child Development Perspectives, 4*, 80-86. doi:10.1111/j.1750-8606.2010.00122

Kramer, L. (2014). Learning emotional understanding and emotion regulation through sibling interaction. *Early Education and Development, 25*, 160-184. doi:10.1080/10409289.2014.838824

Lanthier, R. P. (2007). Personality traits and sibling relationships in emerging adults. *Psychological Reports, 100*, 672-676. doi:10.2466/pr0.100.2.672-674

Lemery, K. S., & Goldsmith, H. H. (2001). Genetic and environmental influences on preschool sibling cooperation and conflict. *Marriage & Family Review, 33*, 75-97. doi:10.1300/J002v33n01_06

Mash, E. J., & Johnston, C. (1983). Sibling interactions of hyperactive and normal children and their relationship to reports of maternal stress and self-esteem. *Journal of Clinical Child Psychology, 12*, 91-99. doi:10.1080/15374418309533116

Menesini, E., Camodeca, M., & Nocentini, A. (2010). Bullying among siblings: The role of personality and relational variables. *British Journal of Developmental Psychology, 28*, 921-939. doi:10.1348/026151009X479402

Morgan, J. K., Shaw, D. S., & Olino, T. M. (2012). Differential susceptibility effects: The

TEMPERAMENT EN WARMTE EN CONFLICT IN DE BROER/ZUS-RELATIE

- interaction of negative emotionality and sibling relationship quality on childhood internalizing problems and social skills. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *40*, 885-899. doi:10.1007/s10802-012-9618-7
- Munn, P., & Dunn, J. (1989). Temperament and the developing relationship between siblings. *International Journal of Behavioral Development*, *12*, 433-451. doi:10.1177/016502548901200402
- Pike, A., Coldwell, J., & Dunn, J. (2005). Sibling relationships in early/middle childhood: Links with individual adjustment. *Journal of Family Psychology*, *19*, 523-532. doi:10.1037/0893-3200.19.4.523
- Pike, A., Kretschmer, T., & Dunn, J. F. (2009). Siblings – friends or foes? *The Psychologist*, *22*, 494-497.
- Putnam, S. P., & Rothbart, M. K. (2006). Development of short and very short forms of the Children's Behavior Questionnaire. *Journal of Personality Assessment*, *87*, 103-113. doi:10.1207/s15327752jpa8701_09
- Richmond, M. K., Stocker, C. M., & Rienks, S. L. (2005). Longitudinal associations between sibling relationship quality, parental treatment, and children's adjustment. *Journal of Family Psychology*, *19*, 550-559. doi:10.1037/0893-3200.19.4.550
- Rivers, J. W., & Stoneman, Z. (2008). Child temperaments, differential parenting, and the sibling relationships of children with autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, *38*, 1740-1790. doi:10.1007/s10803-008-0560-z
- Rothbart, M. K., Ahadi, S. A., Hershey, K. L., & Fisher, P. (2001). Investigations of temperament at three to seven years: The Children's Behavior Questionnaire. *Child Development*, *72*, 1394-1408. doi:10.1111/1467-8624.00355
- Rothbart, M. K. (2007). Temperament, development, and personality. *Current Directions in Psychological Science*, *16*, 207-212. doi:10.1111/j.1467-8721.2007.00505.x
- Rubin, K. H., Burgess, K. B., Dwyer, K. M., & Hastings, P. D. (2003). Predicting preschoolers' externalizing behaviors from toddler temperament, conflict, and maternal negativity. *Developmental Psychology*, *39*, 164-176. doi:10.1037/0012-1649.39.1.164
- Sanders, R. (2004). *Sibling relationships: Theories and issues for practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Saudino, K. J., Wertz, A. E., Gagne, J. R., & Chawla, S. (2004). Night and day: Are siblings as different in temperament as parents say they are? *Journal of Personality and Social Psychology*, *87*, 698-706. doi:10.1037/0022-3514.87.5.698

TEMPERAMENT EN WARMTE EN CONFLICT IN DE BROER/ZUS-RELATIE

- Sherman, A. M., Lansford, J. E., & Volling, B. L. (2006). Sibling relationships and best friendships in young adulthood: Warmth, conflict, and well-being. *Personal Relationships, 13*, 151-165. doi:10.1111/j.1475-6811.2006.00110
- Shiner, R. L. (2000). Linking childhood personality with adaptation: Evidence for continuity and change across time into late adolescence. *Journal of Personality and Social Psychology, 78*, 310-325. doi:10.1037//0022-3514.78.2.310
- Slomkowski, C., Rende, R., Conger, K. J., Simons, R. L., & Conger, R. D. (2001). Sisters, brothers, and delinquency: Evaluating social influence during early and middle adolescence. *Child Development, 72*, 271-283. doi:10.1111/1467-8624.00278
- Stocker, C. M., Burwell, R. A., & Briggs, M. L. (2002). Sibling conflict in middle childhood predicts children's adjustment in early adolescence. *Journal of Family Psychology, 16*, 50-57. doi:10.1037/0893-3200.16.1.50
- Stoneman, Z., & Brody, G.H. (1993). Sibling temperaments, conflict, warmth, and role asymmetry. *Child Development, 64*, 1786-2686. doi:10.1111/1467-8624.ep9406130034
- Stoneman, Z., Brody, G. H., Churchill, S. L., & Winn, L. L. (1999). Effects of residential instability on Head Start children and their relationships with older siblings: influences of child emotionality and conflict between family caregivers. *Child Development, 70*, 1246-1262. doi:10.1111/1467-8624.00090
- Volling, B. L., & Blandon, A. Y. (2003). *Positive indicators of sibling relationship quality: Psychometric analyses of the Sibling Inventory of Behavior (SIB)*. Paper presented at the Child Trends' Positive Outcomes Conference, Washington, DC. Verkregen via <http://www.childtrends.org/files/vollingblandon.pdf>
- Waite, E. B., Shanahan, L., Calkins, S. D., Keane, S. P., & O'Brien, M. (2011). Life events, sibling warmth, and youths' adjustment. *Journal of Marriage and Family, 73*, 902-912. doi:10.1111/j.1741-3737.2011.00857.x
- White, L. K. (2001). Sibling relations over the life course: A panel analysis. *Journal of Marriage and Family, 63*, 555-568. doi:10.1111/j.1741-3737.2001.00555.x
- Whiteman, S. D., & Christiansen, A. (2008). Processes of sibling influence in adolescence: individual and family correlates. *Family Relations, 57*, 24-34. doi:10.1111/j.1741-3729.2007.00480.x
- Whiteman, S. D., McHale, S. M., & Crouter, A. C. (2007). Competing processes of sibling influence: Observational learning and sibling deidentification. *Social Development, 16*, 642-661. doi:10.1111/j.1467-9507.2007.00409.x
- Yeh, H., & Lempers, J.D. (2004). Perceived sibling relationships and adolescent development. *Journal of Youth and Adolescence, 33*, 133-147. doi:10.1023/B:JOYO.0000013425.86424.0f
- Yelland, I., & Daley, D. (2009). Expressed emotion in children: Associations with sibling

TEMPERAMENT EN WARMTE EN CONFLICT IN DE BROER/ZUS-RELATIE

relationships. *Child Care, Health and Development*, 35, 568-577.

doi:10.1111/j.1365-2214.2009.00958.x

Zupančič, M., Sočan, G., & Kavčič, T. (2009). Consistency in adult reports on child personality over the pre-school years. *European Journal of Developmental Psychology*, 6, 455-480. doi:10.1080/17405620701439887